

Навука добрых нормаў

В.С.Болбас, кандыдат педагагічных навук, загадчык кафедры педагогікі Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута

Сімяон Полацкі аб маральным выхаванні

Вырашэнне задач маральна-духоўнага адраджэння беларускай нацыі ставіць перад педагагічнай навукай і практыкай шэраг сур'ёзных праблем і пытанняў: якая мэта маральнага выхавання? Чым напоўніць яго змест? Якімі шляхамі можна дасягнуць маральнага ўдасканалення грамадства?

Каб знайсці адказы, варта звярнуцца да шматвяковага выхаваўчага вопыту нашага народа, абагульненага яго знакамітымі прадстаўнікамі, якія пакінулі нам неацэнны скарб — айчынную педагагічную спадчыну. Адным з такіх слаўных сыноў Бацькаўшчыны з'яўляецца слынны ўсходнеславянскі мысліцель, філосаф, паэт, педагог і кнігадрукар Сімяон Полацкі.

Сімяон Полацкі (1629—1680), свецкае імя якога было Самуіл Гаўрылавіч Пятроўскі-Сітніяновіч, нарадзіўся ў Полацку ў сям'і заможнага шляхціца. Потым хлапчука выхоўваў айчыным, які і даў яму другое прозвішча —

Пятроўскі. Атрымаўшы выдатную для свайго часу адукацыю, будучы чалавекам вельмі таленавітым, Самуіл пастрыгся ў манахі дзеля таго, каб прысвяціць жыццё навуковай і асветніцкай дзейнасці. Хутка на гэтай ніве дасягнуў такіх поспехаў, што яго запрасілі з Беларусі да царскага двара ў Маскву, дзе быў настаўнікам і выхавальнікам царскіх дзяцей. Адначасова вучыў грамаце пад'ячых з Прыказа тайных спраў. Займаўся рознабаковай грамадскай, рэлігійнай, навуковай, літаратурнай і выдавецкай дзейнасцю. З'яўляючыся адным з аўтараў праекта славутай Славяна-грэка-лацінскай акадэміі, ён лічыў, што ад усіх няшчасцяў на зямлі можна пазбавіцца шляхам адукацыі і выхавання людзей.

Вялікі беларуска-рускі мысліцель у многіх кірунках сваёй шматграннай дзейнасці быў у ліку заснавальнікаў і першапраходцаў. Аб яго жыцці і дзейнасці напісаны дзесяткі навуковых прац, выдадзена шмат кніг. Хацелася б засяродзіць увагу на адным з найменш даследаваных бакоў яго педагагічнай спадчыны — мараль-

на-выхаваўчых ідэях. Нягледзячы на тое што асноўны перыяд свядомага жыцця вучонага праходзіў у Маскве, яго творчы патэнцыял, філасофска-педагагічныя і сацыяльныя погляды грунтаваліся на айчынным падмурку і шмат у чым сінтэзавалі і абагульнялі падыходы беларускіх асветнікаў XVI—XVII стст., у тым ліку і па пытаннях маральнага выхавання падрастаючых пакаленняў.

Большую частку свайго жыцця С. Полацкі прысвяціў настаўніцкай дзейнасці — спачатку на Беларусі, у брацкім вучылішчы Полацкага Багаяўленскага манастыра, а затым — у Маскве, у школе Заіканаспасакага манастыра. Калі быў хатнім настаўнікам царскіх дзяцей, спецыяльна для малалетняга Пятра I стварыў буквар. Як вядома, тагачасны буквар не проста быў падручнікам для навучання чытанню, а змяшчаў мноства навучальнага матэрыялу — г.зн. быў сродкам для выхавання грамадзянскіх пачуццяў і маральных правілаў. С.Полацкі пакінуў пасля сябе мноства літаратурных і навуковых твораў, якія не толькі з'яўляюцца унікальнымі пісьмовымі помнікамі культуры, але і выклікаюць цікавасць з пазнавальнага пункту гледжання. Многія погляды мысліцеля засталіся актуальнымі і ў нашы дні.

Сёння асаблівую цікавасць уяўляе той час у жыцці вялікай дзяржавы, які быў рубяжом пераходу Расіі ад старой сярэдневяковай Русі да Расійскай імперыі. Гэта быў перыяд, калі Расія нібы рыхтавалася да гіганцкага рыўка пятроўскіх часоў. “Руская дзяржава была пастаўлена перад неабходнасцю прызнаць народную адукацыю адной з самых сваіх надзённых задач, наблізіць яе да ўзроўню заходнеўрапейскай” [5, 216], — сцвярджаюць даследчыкі Дз. Жукаў і Л. Пушкароў. Думка, як бачым,

сугучная з днём сённяшнім і для Беларусі.

Дапамагаючы людзям уразумець сэнс іх жыццёвага шляху, Сімяон Полацкі ўказваў, што шчасце чалавека схавана ў яго ўласных добрачыннасцях, якімі кожны павінен пастаянна ўзбагачацца. “Добродетелми богат быти тщися, паче сокровищ теми прославися” [6, 248], — заключаў асветнік. Ён папярэджаў, што набыццё маральных якасцей значна каштоўней за любыя матэрыяльныя скарбы, нават царскія. Вось чаму пры выхаванні дзяцей настойліва раіў “прежде обогатить их благодетелием и благочестием” [1, 347].

Іерарманам не пагаджаўся з поглядамі сярэднявечча на зямны перыяд жыцця чалавека як на нешта другараднае, што амаль не ўяўляе ніякай каштоўнасці. Наадварот, час зямнога існавання ён лічыў найвялікшым скарбам, якім кожны павінен беражліва распарадзіцца: “Злато погубленное может ся, нажити, время ж протекша несть лет возвратити” [6, 262].

Адкрытую варожасць у іерархаў Маскоўскай царквы выклікалі разважанні Сімяона аб зямным шчасці як мэце чалавечага жыцця. У адной са сваіх пропаведзяў ён пісаў: “Кого ради солнце день творит, луна со звездами тму nocturnam озаряет? Ради человека. Кого ради сокровища злата и серебра, и камней честных в недрах земных, и бисеры драгия в пучинах водных соблюдаются? Человека для. Паче же и ангелы, честнейши естеством от человека, человеку на службу богом установившись, по свидетельству язык учителя...” [9, 13 адв].

С. Полацкі ўказваў на велізарныя магчымасці выхавання ў фармаванні прыстойнай асобы. Погляды вучонага грунтаваліся на шматвяковымыхыхаваўчым вопыце наро-

да, увабралі дасягненні айчыннай і замежнай педагагічнай думкі, таму на даволі высокім узроўні тэарэтычнага абагульнення ён вызначаў: “Аще не родом, но весма с науки добронравие идет от рук в руки” [8, 294]. Як падкрэсліваюць даследчыкі, С. Полацкі амаль на 20 гадоў раней, чым англійскі філосаф-педагог Дж. Лок, прыйшоў да высновы аб адсутнасці ў чалавека прыроджаных ідэй, у тым ліку і маральных. З гэтай нагоды ён пісаў: “...Философ умы отрок юных уподобляет скрижали ненаписанной, на ней же учитель что-либо хочет написать может: точие во умех юношеских, что-либо хочещи вообразится, или добро, или зло, и выну пребывает и прибывает” [6, 262].

Адваргаючы галоўную ролю прыроджаных якасцей у развіцці асобы, ён крытыкаваў астралагічныя погляды аб наканаванасці лёсу чалавека ў залежнасці ад зоркі, пад якой нарадзіўся, хаця згаджаўся з уплывам нябесных свяціл на характар індывіда. На яго думку, усё залежыць ад выхавання, якое дзіця атрымала.

Важкі след у фармаванні айчыннай этыка-педагагічнай думкі пакінулі ідэі С. Полацкага аб глыбокай і ўдумлівай распрацоўцы маральна-выхаваўчых мэт. Актуальныя і сёння яго разважанні аб тым, што калі пачынаеш штосьці рабіць, у тым ліку і ў сферы маральнага выхавання, то трэба зараней прадбачыць той вынік, да якога хочаш прыйсці: “Егда хочещи дело начинати, конец перее тебе разсудати” [6, 260]. Вось чаму педагог-філосаф неаднаразова падкрэсліваў, што галоўнай выхаваўчай мэтай павінна быць фармаванне дабрадзейнасці, якая цалкам вызначае духоўны свет індывіда. Уся маральна-выхаваўчая спадчына асветніка — гэта сапраўдны апафеоз “до-

бронравию, яко без оного аки тело без души есть” [5, 223].

Як і яго папярэднікі, С. Полацкі спрабаваў распрацаваць адзіныя для ўсіх слаёў і класаў грамадства падыходы ў маральным выхаванні, якія б грунтаваліся на маральных законах і нормах і якімі павінны былі карыстацца ў жыцці ўсе без выключэння людзі. Трэба адзначыць, што езуіты ператлумачвалі біблейскія заветы такім чынам, што, паводле іх, асобы, якія займалі больш высокае становішча ў грамадстве, карысталіся адпаведна большымі правамі. У С. Полацкага ж перад законам маральнасці роўныя і цар, і жабрак. Таму ён лічыў, што ў грамадстве неабходна “во-первых, нравы благо устроить” [6, 260].

Адзначаны вышэй дэмакратызм беларускага гуманіста не мог не паўплываць на характар мэт маральнага выхавання, якія ён распрацоўваў. Маральна дасканалы чалавек у яго разуменні — гэта прыхільнік простых людзей, іх абаронца і дарадчык. Сімяон пастаянна прапаведваў любоў да абяздоленых, убогіх. Важна адзначыць, што ім ставілася мэта не толькі прывіць пачуццё спачування да простых людзей, але і паказаць веліч, мудрасць, гераізм апошніх. Паводле пераканання іераманаха, нават цар можа быць абраны з нязнатнага роду.

Слыны мысліцель як бы абагульняў падыходы айчынных педагогаў аб увядзенні ў мэтавыя ўстаноўкі маральнага выхавання абшчыннай, таварысцкай арыентацыі. Ён неаднаразова падкрэсліваў, што чалавек — істота “содружная”. Сімяон павучаў, што калі замест “твое” і “мое” людзі часцей бы гаварылі “наше”, то вельмі многае ў гэтым свеце змянілася б да лепшага. “Мое и твоє, реч да упразднится, — пісаў С. Полацкі, —

вместо же тое НАШЕ да слышится. Тогда желанный мир во мире будет” [6, 237]. Нават калі чалавек сваімі ведамі, мудрасцю не дзеліцца з акружаючымі, а ўтойвае іх у сабе, то ён прыпадабняецца да бязглуздага, які закопвае ў зямлю “чыстае золата”.

У той жа час асветнік услаўляў і кожнага індывіда, яго магчымасці і здольнасці. Чалавек, у яго разуменні, актыўная істота, якая ў імкненні да агульнага добра павінна паляпшаць і свой дабрабыт. Такім чынам даволі прагрэсіўна для свайго часу ім вырашалася пытанне сінтэзу інтарэсаў грамадства і асобы. І ўсё ж перакананы прыхільнік і дбайны захавальнік хрысціянскай веры арыентаваў, што павінен “человек ... своих не чуждых трудов плодом жити” [6, 242].

Зыходзячы з такіх мэтавых накірункаў маральнага выхавання, у поўнай адпаведнасці з хрысціянскім веравучэннем, С. Полацкі, гэтак жа, як і Ф. Скарына і яго паслядоўнікі, галоўным лічыў выхаванне ў дзяцей пачуцця любві — любві да бліжняга, да чалавека наогул, да навакольнага асяроддзя, да прыроды, да жыцця. Любоў у Сімяона настолькі ўсеабдымная, што яна не мае межаў: “Великая добродетель есть любовь. Любовь долготерпит, не завидует, не превозносится, не гордится, не бесчинствует, не раздражается, не мыслит зла, не радуется неправде, а радуется истине... Любовь выше веры и надежд” [1, 341].

Чалавекалюбства дапамагае развіццю ў чалавека такіх рыс, як таварыскасць, дружалюбнасць, імкненне да згуртаванасці. С. Полацкі цвёрда прытрымліваўся арыстоцэлеўскай трактоўкі чалавека як “*жывёліны грамадскай*”. Ён амаль паўтараў словы антычнага філосафа і пісаў: “...По-

неже человек несть зверь дивный, но содружный, — отусюду же градове и села вину насаждения приша, да во содружестве жительствующие взаим помощь нам deem и купно создавшего ны о всяческих его благодворениих славословим” [6, 238]. Абапіраючыся на старажытную легенду, ён пісаў, што людзей “яко и стрел, во едином скопце сущих, никто же сломати доволен. Тые ж де, паки по единой разлученные, и малая ломит сила” [6, 264].

С. Полацкі запэўніваў, што вянец маральнасці чалавека, упрыгожаннем яго духоўнага свету з’яўляецца праўдзівасць, сумленнасць. Пры пералічэнні ў адным са сваіх вершаў самых магутных рэчаў у свеце ён на першае месца ставіў праўду. “Жыццё, прыгажосць, гонар служаць ёй” [8, 116], — пісаў мысліцель. Выхаванцам сваім ён даваў такую парад: “Слово праведно тщися глаголати, лживаго паки никогда вещати” [6, 250].

Выключна важным лічыў С. Полацкі выхаванне працалюбства. “Да обучают дети своя или рукоделию некоему или иному честному коему упражнению” [12, 175], — раіў педагог. У марнатраўстве ён бачыў крыніцу многіх зол і распусы. Бяздзейнасць, па яго перакананні, вядзе да маральнага ўбоства, духоўнай дэградацыі асобы. С. Полацкі рэкамендаваў “берагчыся ад гультайства, бо то есць маці прывыкання да зла” [8, 119]. Таму досыць катэгарычна гучыць яго настаўленне: “У штодзённай рабоце як муравей будзь” [8, 98]. Нават цар павінен умець выконваць любую работу і быць прыкладам у працалюбстве для падначаленых.

Маральна дасканалому чалавеку, на думку С.Полацкага, абавязкова павінны быць уласцівы такія якасці,

як памяркоўнасць, разважлівасць. “Кто не умеет временно молчать, не научится добре глаголати” [8, 371],— настаўляў педагог сваіх выхаванцаў. Па яго меркаванні, пачуццё меры садзейнічае ўзвышэнню чалавека сярод акружаючых, дапамагае яму ў маральным развіцці. Хаця на фармаванне гэтай якасці значны ўплыў аказвалі пастулаты хрысціянскай этыкі, рэальныя зямныя матывы ў ёй усё больш бралі верх. Так, С.Полацкі, будучы перакананым паборнікам строгага рэлігійнага спосабу жыцця, тым не менш папярэджаў заўзятых выканаўцаў культавых абрадаў, што пачуццё меры павінна быць і тут. “Воздержание аще безмерно храниши, множицею души ти вред великий твориши, — павучаў ён, — уне есть мерно по вся дни вкушати, нежели долго от пищ ся держати: пост бо безмерный силу истребляет, дух уныния и печаль раждает” [6, 243].

Важнай лічыў асветнік і такую якасць, як самакрытычнасць — яна дапамагае даць правільную самаацэнку і дакладней скіраваць чалавека ў арганізацыі маральнага самаўдасканалення. Вось чаму ён папярэджаў, што “аще кто чинно грех твой обличает, не враг ти, но друг. Блага ти желает” [6, 249].

Накіраванасць маральных якасцей на паляпшэнне рэальнага, зямнога жыцця абумовіла неабходнасць увядзення ў змест маральнага выхавання такіх якасцей, як смеласць, храбрасць і мужнасць. Важна, што С. Полацкім яны трактуюцца не толькі як неабходныя ў нейкіх надзвычайных абставінах, але і як патрэбныя ў паўсядзённым жыцці. Самому Сімяону не раз даводзілася сутыкацца з гэтым пры адстойванні ўласных поглядаў, прытрымліванні пэўнай грамадскай пазіцыі. Асабліва адчуў гэта асветнік пры пераездзе ў Маскву, бо, як

ён пісаў, “...толпа нетерпима к разномыслящим с нею” [12, 115].

С. Полацкі вялікую ўвагу ўдзяляў паказу не толькі станоўчых, але і адмоўных, амаральных рыс і якасцей, якія ўласцівы асобным людзям. Да адной з самых распаўсюджаных ён адносіў срэбралюбства і перасцерагаў, што гэтая якасць валодае магутнай разбуральнай сілай, здольнай развіць у чалавека мноства заганаў і падвергнуць эрозіі яго маральную прыроду. Назіральнае вока паэта прыкмеціла, што багатыя людзі часта губляюць асновы чалавечнасці — міласэрнасць, спагадлівасць, любоў да бліжняга. Тых, хто больш мае, на думку Сімяона, становяцца сквапнымі, хцівымі, зайздроснымі, чэрствымі людзьмі. З горыччу гуманіст канстатуе, што “от господ милость трудно есть стяжати” [6, 230], бо “богачь лакомый выну собираяй, а милостыни никогда не дай” [6, 241]. Ды і наогул імкненне да багацця заўсёды ў гісторыі чалавецтва прыводзіла да самых згубных вынікаў. Таму С.Полацкі перасцерагае: “Желание богатства брани возбуждает” [6, 237].

Мысліцель падкрэсліваў, што, бадай, галоўная небяспека існавання ў чалавека адмоўных якасцей заключаецца ў тым, што яны не сустракаюцца па адной, ізалявана, а часта спадарожнічаюць побач, адны нараджаюць другія і цягнуць чалавека ў балота амаральнасці: “З глупствам змешаная гардыня зайздрасць нараджае” [8, 89].

Выкрыццю адмоўных сацыяльна-маральных якасцей педагог-паэт прысвячае верш “Непристойная”, дзе ганьбуе такія чалавечыя рысы, як непавага да старэйшых, несправядлівасць, распуста, гордасць, зазнайства, балбатлівасць, скнарнасць, бязбожнасць, гультайства, крывадушнасць, эгаізм і інш.

Асабліва рэзкаму асуджэнню падвяргае С. Полацкі п'янства. Ён папярэджаў, што віно валодае такой шкоднай сілай, якая здольна збіваць людзей з сапраўднага шляху. “Бахус — розум сілы пазбаўляе, — пісаў ён, — у жывеліну чалавека віно ператварае” [8, 116]. Цікава адзначыць, што, тым не менш, не само віно лічыў Сімяон разбурыцелем нораваў, а адносіны да яго чалавека. У адным з вершаў ён нават адзначаў “водку, якая людзям на карысць служыць” [8, 107].

С.Полацкі, хоць і быў манахам, актыўна ўдзельнічаў у сацыяльна-грамадскіх працэсах, займаўся выхаваннем вучняў, таму мог даць шэраг карысных парад у арганізацыі гэтай справы. У яго творах можна выдзеліць асобныя патрабаванні, якія, на думку педагога, павінны прад'яўляцца да практычнай арганізацыі маральна-выхаваўчага працэсу. Сімяон лічыў, што сапраўдная маральнасць чалавека не можа перадавацца ў спадчыну, быць сфармаванай у выхаванцаў без апоры на іх свядомасць і пачуцці. Таму ён быў перакананы, што перадумовай маральнага выхавання павінна быць развіццё і ўдасканаленне розуму, і раіў сваім выхаванцам перад любым дзеяннем “потыцца прежде оно умом рассуджати” [9, 77]; “Разум есть прешедшая добре рассуджати, настоящая паки благоустроить” [9, 73]. Зыходзячы з такіх прынцыпаў, С.Полацкі велізарнае значэнне надаваў школьнай адукацыі. Ён асмеліўся даць цару прамую парадку клапаціцца аб асвеце падданных: “Мало есть правды царю мудру быти, а подчиненных мудрости лишити” [9, 246], падпарадкаванне сваіх паводзін розуму лічыў вяршыняй маральнага выхавання: “Покори плоть разуму” [7, 172].

Як паслядоўны асветнік, С. Полацкі першараднае значэнне надаваў разумоваму развіццю, крыніцу амаль усіх бед бачыў у неадукаванасці і невуцтве. Прыхільнік асветнага абсалютызму, усюды і ва ўсім ён звяртаецца да чалавечага розуму. Імкнецца выклікаць любоў да кнігі, жаданне вучыцца, называючы кнігу крыніцай мудрасці: “Само чтение многи умудряет” [9, 247]. Бацькі і настаўнікі павінны метадычна вихоўваць у дзецях настойлівасць і ўпартасць у авалоданні ведамі, бо “не сила капли камень пробивает, но яко часто на того падает...” [9, 74].

Педагог верыў у неабмежаваны магчымасці пазнання, але перасцерагаў ад павярхоўнага падыходу да вывучэння тых ці іншых рэчаў. Параўноўваючы веды, атрыманыя пры павярхоўным вывучэнні, з ягнём, а пры ўнутраным, глыбокім, — са сланом, ён заклікае вучняў пранікаць у глыбіню з'яў і “познаць слона” [6, 225]. У тэорыі і на практыцы прапагандыст і папулярызатар свецкіх ведаў С. Полацкі імкнуўся вихоўваць у дзяцей пачуццё цікаўнасці, дапытлівасці, крытычнага асэнсавання з'яў, што было смелым і прагрэсіўным узлётам думкі ў час панавання рэлігійнай схаластыкі. Ні на ёту не страціла важнасці гэтае палажэнне і ў нашы дні.

Адаючы маральнаму выхаванню як спецыяльна арганізаванаму працэсу прыярытэтную ўвагу ў фармаванні прыстойнай асобы, С. Полацкі адзначаў, што ключавой фігурай у гэтай справе павінны быць настаўнікі-выхавацелі. Асветнік лічыў такую іх місію надзвычайнай і высакароднай, але папярэджаў, што гэта вельмі складаная і цяжкая прафесія. У адным з яго рукапісных чарнавікоў знойдзены такі трактат аб настаўніках: “Приемли ползу от сло-

вес, отрекай же соблазн творимую
 дела, терзай благовонные цветы, не
 прикасайся будущему тернию. Со-
 бирай яко пчела мед сладкий, при-
 зерай еже неполезно, отемли пше-
 ницу чистую, оставляя плевелы и
 куколы. Горе же таковым учителям,
 иже ино учат ино творя, уподобиша
 бо ся оным книжком и фарисеом, ли-
 цемером" [3, 228 адв. — 229]. Вера-
 чы ў сілу выхаваўчага ўздзеяння на
 чалавека, С. Полацкі заўважае, што
 так, як садоўнік павінен у крывізне
 дрэва, як у агіднасці карціны віна-
 ваты мастак, так і выхавальнік нясе
 адказнасць за "злонравіе" дзяцей.

Сімяон бачыў у настаўніку розна-
 бакова развітую асобу і асабліва
 падкрэсліваў: асноўныя недахопы ў
 арганізацыі маральнага выхавання на
 практыцы заключаюцца ў тым, што
 многія выхавальнікі не валодаюць тымі
 дабрачыннасцямі, якія спрабуюць
 сфармаваць у выхаванцаў. У вершы
 "Учый, а не творый" ён пісаў: "Мнози
 к добротам инех увещают, сами же
 онех ни мало творяют. Сии подобни
 суть звонам звонящим в церковь
 зовущим, самым не входящим" [6,
 266]. Таму мысліцель, усё жыццё якога
 прайшло на ніве асветы, лічыў важ-
 нейшым патрабаваннем няўхільнае
 прытрымліванне прынцыпу адпавед-
 насці слоў справам.

Важную ролю ў маральным выха-
 ванні С. Полацкі адводзіў школе, але
 лічыў, што менавіта сям'я з яе ўкла-
 дам і традыцыямі з'яўляецца асноў-
 ным фармуючым звяном душы дзі-
 цяці. У здаровым высокамаральным
 сямейным укладзе ён бачыць залог
 поспеху ў развіцці і станаўленні асобы
 дзіцяці. Вялікі педагог павучае, што
 плод падае блізка ад дрэва, што арол
 нараджае арляня, падобнае на яго.
 Аднак у той жа час адзначае, што ў
 многіх добрых бацькоў могуць быць
 кепскія дзеці, калі ў сям'і не займа-

юцца іх выхаваннем. Ён сцвярджае,
 што сапраўднымі бацькамі з'яўляюцца
 не нарадзіўшыя цела, а тыя, якія
 маральна сфармавалі душу дзіцяці.
 І калі бацькі хочуць, каб іх дзеці
 атрымалі добрае выхаванне, то яны
 не павінны шкадаваць на гэта ўлас-
 ных намаганняў.

Першапраходцам з'явіўся Сімяон
 Полацкі і ў вызначэнні ролі маці ў
 выхаванні дзяцей. Да яго гэтае пы-
 танне ў айчынай педагогіцы як бы
 замоўчвалася. У патрыярхальным
 укладзе рускай сям'і жанчыне адво-
 дзілася роля прыслугі, паўрабыні. У
 стратэгічных пытаннях выхавання
 дзяцей яна выконвала другарадную
 ролю — дапамагала галаве сям'і
 ажыццяўляць яго стыль і метады, хаця
 фактычна на ёй ляжала цяжкая ноша
 паўсядзённага выхавання дзяцей.

Да С. Полацкага педагогі пера-
 важна распрацоўвалі пытанні выха-
 вання юнакоў, у яго ж поглядах пра-
 сочваецца думка аб выхаванні
 дзяўчат. Так, у "Слове у день святны
 софья и чад ея" ён славіць вобраз
 ідэальнай маці, якая выходзіла сваіх
 дачок "добронравием, честностью и
 страхом божьим" [12, 175].

У цэлым С. Полацкі быў прыхіль-
 нікам патрабавальных, строгіх адно-
 сін да дзяцей. Але ў той жа час ён
 лічыў, што маральнае выхаванне
 павінна будавацца на любові і павазе
 настаўніка да вучняў. Працэс выха-
 вання ён раздзяляў на тры перыяды.
 У першыя сем гадоў раіў разві-
 ваць у дзяцей праўдзівасць, руплі-
 васць і акуратнасць. У другую "сед-
 мицу" отрака патрэбна ўжо навучыць
 якому-небудзь рамяству, а ў апошні
 перыяд — з 14 да 21 года — юнак
 абавязаны ўспрыняць добры розум,
 страх божы і прамудрасць.

Як бачым, у адрозненне ад агуль-
 навядомага перыядызацыі французскага
 педагога XVIII ст. Ж.-Ж.Русо,

распрацоўшчыка тэорыі “свабоднага выхавання”, які прапаноўваў маральным выхаваннем займацца з 16 гадоў, С. Полацкі лічыў, што пачынаць гэта трэба як мага раней, “от материнской груди”. У вершы “Нрав” ён пісаў, што як цяжэй перасадзіць старое дрэва ў параўнанні з маладым, так цяжэй выхоўваць больш старэйшага. Педагог адзначаў, што маральныя якасці, выхаваныя з дзяцінства, захоўваюцца на доўгае жыццё: “Нрав юноши от детства всаженный, даже во старости бывает храненный” [6, 263].

Вялікую ўвагу ўдзяляў С. Полацкі пытанням дакладнай, прадуманай арганізацыі маральна-выхаваўчага працэсу. Як адзначалася вышэй, мысліцель у гэтым плане засяроджваў увагу на важнасці вызначэння мэт любога віду дзейнасці. “Всякое дело совет даваряет, — пісаў ён, — ум конец его да предусмотряет” [6, 49]. Наогул за класці добры пачатак у выхаваўчы працэс лічылася важнай перадумовай паспяховасці яго завяршэння. Затым поспех у выхаваўчай рабоце ў многім залежыць ад дакладнай паслядоўнасці яе ажыццяўлення. Педагог настойваў на сістэматычным, інтэнсіўным уздзеянні на выхаванцаў. У той жа час ён папярэджваў аб недапушчальнасці спроб штучнага паскарэння выхаваўчых вынікаў і заклікаў да разумнай паступовасці ў выхаванні: “Прежде помалу и потом во многи множество расширятся” [4, 103].

Каб дабіцца большай эфектыўнасці маральна-выхаваўчага працэсу, вучоны-педагог раіў імкнуцца да даступнасці, зразумеласці для выхаванцаў зместу маральнага выхавання і памкненняў настаўніка-выхавацеля. Выразна чуюцца элементы сфармуляванага ў будучым прынцыпу нагляднасці ў наступных радках вучонага :

“Веру емлем тым паче, яже око видит, нежели гласом, яже ухо наше слышит” [8, 342]. Адзначым яўна выхаваўчую скіраванасць гэтага прынцыпу, у той час як многія разглядалі яго выкарыстанне ў адукацыйных мэтах.

С.Полацкі быў найвялікшым майстрам слаvesнага ўздзеяння на выхаванцаў і ў сваіх пропаведзях і нарававывучальных вершах з максімальнай прастатой, даходлівасцю і пераканавальнасцю выкладаў уласныя погляды. У процівагу складальнікам грувасткіх, шматслоўных тэкстаў Сімяон Полацкі павучаў: “Сокращенно писася, да может пояти удобнее ум и память предолго держати, ибо краткое слово удобно держится, к тшцаймся пояти годнее творится” [8, 286].

У сваіх літаратурна-педагагічных сачыненнях С.Полацкі даволі падрабязна асвятляе і метады маральнага выхавання. Наданне выключнай увагі выхаванню маральнасці на разумовых пачатках заканамерна прыводзіла яго да высновы, што будавацца гэты працэс павінен на пашырэнні асветы, у тым ліку і маральнай. Чалавечы розум Сімяон лічыў арганізатарам усіх учынкаў індывіда і параўноўваў яго з каранем, які сілкуе ўсё дрэва. Маючы за плячыма багацейшы практычны вопыт, ён меркаваў, што перш за ўсё пры выхаванні маральных якасцей неабходна выпрацоўваць у падлетка адпаведныя свядомыя адносіны да іх ці, інакш кажучы, каб дабіцца ў выхаванца прыстойных учынкаў, неабходна спачатку сфармаваць этычныя нормы паводзін у яго думках: “От добрых бо помыслов делеса благая производна бывает, от злых паки злая” [4, 74]. Таму ён сфармуляваў пераканавальны вывад: “Тако что сокровенно во мысли пре-

будет, то по мале во делех прывле-но будет” [6, 259].

Значнае месца ў выхаваўчым пра-цэсе ўдзяляў С. Полацкі кнізе як важнейшай крыніцы мудрасці і даб-рачыннасці. Ён падкрэсліваў, што кніга “всяких добродетелей учаше свершенства” [4, 367], арыентаваў на ўдумлівыя свядома-крытычныя ад-носiны да прачытанага. Так, у трэ-цяй прадмове да “Псалтири риф-мотворной” пісаў, што чытач павi-нен быць “не слов ловитель, но ума искатель” [8, 296]. Менавіта такія адносiны да кніжнай мудрасці да-памогуць маральна-духоўнаму ўдас-каналенню асобы. Мысліцель быў перакананы, што “люди злии ... книг не читати” [9, 79], бо “книги елма ся читают, лице совести светло проявляют” [2, 4].

Адным з крытэрыяў ацэнкі дзей-насці працэсу выхавання Сiмяон лiчыў фармаванне патрэбнасці самааналi-зу, самаацэнкі, без чаго немагчымы рух наперад, да вяршынь мараль-най дасканаласці. У адным з вер-шаў ён пісаў: “Благо есть человеку самого ся знати, и всегда разсуж-дати какие в нем немощи ...” [6, 265]. Больш таго, ён рабiў катэгарычны вывад аб тым, што калi чалавек не ведае сябе, то ён наогул нічога не ведае: “Незнаяй себе, ничего же знает, аще и звезды небесны считает” [6, 265]. Характэрна, што ў вывучэннi чалавекам самога сябе педагог на першы план вылучаў пазнанне свай-го маральнага патэнцыялу. Супраць-пастаўляючы такое самапазнанне iмкненню некаторых павучаць толькi iншых, ён пісаў: “Добро есть свою совесть, не чуждую, знати, свою душу от грехов, не иных, чищати” [8, 364].

Значную ўвагу ў сваiх тэарэ-тычных трактатах i практыч-най дзейнасці ўдзяляў С. Полацкі метаду прыкладу. Яго нора-

вапавучальныя творы змяшчалi вя-лікую колькасць узораў для перай-мання з рэлігійнай сферы, свецкага жыцця i навакольнай рэчаіснасці. Слыны педагог абгрунтоўваў iдэю аб тым, што метады прыкладу мае ў сваёй аснове iмкненне дзяцей да пераймання, i гэта патрэбна выкарыс-тоўваць у арганізацыі маральнага вы-хавання. Для падмацавання разва-жанняў аб значнасці ўласнага прык-ладу выхавацеля С. Полацкі звярта-ецца да аналогіі з жывой прыродай: “Арол, сваіх аперыўшыхся дзяцей заклікае да палёту, лётаючы перад імі” [8, 96].

Асаблiвы ўпор рабiць С. Полац-кі на тое, што для дзяцей прыкла-дам для пераймання павiнны ў першую чаргу служыць бацькi i на-стаўнiкi. Таму, звяртаючыся да баць-коў, ён пісаў: “Каждо учися чадо наставляти, образ и слово по себе им дати; да образ помнят, слово же читают, добродетели твоя под-ражают. То же веждь родший, яко твое чадо весма подобно тебе быти радо; аще благ еси, чадо блага будут, аще же ты зол, и та зла пребудут, ибо с тобою выну пре-бывают, что ты дееши, тому навы-кают” [8, 294]. Усё гэта ад пачатку да канца адносiлася i да настаўнi-каў, бо на яго “дела паче возглядают слушателие, и та подражают...” [6, 266].

С. Полацкі справядлiва заўважае, што калi мы заклікаем рабiць даб-ро, а самi гэтага не рабiм, то карысці ад такога выхавання будзе мала. У вершы “Увещание к чита-телю” ён піша: “...от детства бла-гим деле сем учите и сами благо перед ним творите” [6, 264–265]. Дарэчы, заклік прывучаць дзяцей рабiць добрыя справы пранiзвае ўсе педагогічныя творы С.Полацкага. Яго выслоўе “Тщися ты убо все добро

творити" [6, 250] нібы прадугадвае крылаты сёння выраз "Спяшайцеся рабіць дабро". Чалавек у разуменні Сімяона павінен жыць на карысць іншым людзям.

Дзейсным шляхам маральна-выхаваўчай работы, лічыў С.Полацкі, з'яўляецца выкарыстанне пакаранняў і заахвочванняў. Ён быў прыхільнікам строгіх правіл у выхаванні дзяцей, дапускаў выкарыстанне ў якасці выхаваўчых сродкаў фізічныя пакаранні і пісаў, што не трэба "щадить жезла" ў выхаванні дзяцей, але тым не менш зазначаў: "Благороднии чада наставляйте, от дел безчинных страхом отлучайте" [8, 295].

Вышэй адзначалася, што выхаванне працалюбства было істотнай састаўляючай зместу маральнага выхавання, які прапаноўваўся слынным педагогам. З другога боку, С.Полацкі бліжэй за іншых яго сучаснікаў падышоў да ўразумення працы як эфектыўнага сродку маральнага выхавання дзяцей. Ён тлумачыў, што праца выкараняе ў чалавека дрэннае і сцвярджае добрае. "Юще хотяшу в себе добре угасити, — павучае педагог, — плоть трудами многими есть томити" [8, 349]. Вось чаму ў "Обеде душевном" ён дае такую параду выхавальнікам: "Родителие чадалюбии, должны суть юность рожденных собою ко трудом душеполезным прекланяти, и от младых ногтей добрым делом приучати" [11, 542 адв. — 543]. Заўважым, што ўжо ў той час Сімяон робіць акцэнт менавіта на "*душеполезный труд*", а не адносіць без разбору ўсялякую працу да маральна-выхаваўчага сродку.

Філософ-педагог даволі трапна падмеціў выхаваўчую ролю мастацтва, якое, апрача пазнавальных фун-

кцый, здольна фармаваць у чалавека добрыя норавы. Падобна Ф.Скарыне, С.Полацкі пісаў аб "душевном" уздзеянні мастацтва: "Обрящет zde юный укротителная стремлений страстей си и учасителная пламеней ярости и похоти... Обрящет zde благородный и богатый врачества недугом своим: гордости смирение, сребролюбю благорасточение, велехвалству смиренномудрие..." [9, 207]. У цэлым выхаванне толькі тады прынясе плады, калі дзяцей будуць не толькі ўзбройваць веданнем маральных норм, але і фармаваць у іх маральныя пачуцці. На думку мысліцеля, роля эстэтыкі ў гэтым такая, што знешняя, пачуццёва ўспрымаемая чалавекам прыгажосць, якую нясе мастацтва, здольна выклікаць унутраную духоўна-маральную ўзнёсласць, абудзіць лепшыя пачуцці людзей. Ён перакананы, што чым вышэй культура таго ці іншага чалавека, тым вышэй яго маральнасць.

У сваіх творах С.Полацкі закранаў пытанні фізічнага выхавання і ўзаемаадносін яго з маральным. Фізічнае развіццё ён лічыў асновай фармавання асобы. Аб яго ўздзеянні на разумовы стан чалавека асветнік даволі пераканаўча пісаў: "Плоти бо изнемогшей ум недобр бывает" [9, 78]. У ідэале Сімяон бачыў гарманічнае спалучэнне фізічных, разумовых і маральных якасцей. "Ничто в мире лучше, — сцвярджаў С.Полацкі, — яко глава крепкого тела, егда умна, здрава" [9, 102].

С.Полацкі працэс маральнага выхавання цесна ўвязваў з існаваўшай рэчаіснасцю, таму разумеў, што дзеці нярэдка будуць судакранацца і з маральнымі заганамі і злымі норавамі: "Невозможно чистым соблюстися, ибо в младенчестве си и ви-

дят, и слышат, и творят нечистоту невозбранно” [11, 543]. Асветнік рэкамэндаваў бацькам і выхавальнікам засцерагаць дзяцей ад дрэнных сяброў і арыентаваць іх “на общение с добрыми”, бо “ходящий с премудрым будет сам премудр” [9, 249].

Аднак такое ахоўванне падлеткаў не зводзілася С. Полацкім да ізаляцыі дзіцяці ад знешняга свету, як, напрыклад, у шырокавядомых падыходах знакамітага Ж.-Ж. Русо. Айчыны педагог улічваў грамадскую прыроду чалавека і разумеў, што толькі ў “содружестве жительствоющий” можа стаць годным грамадзянінам. Ён лічыў, што вельмі важна навучыць дзяцей распознаваць сапраўдных сяброў: “Познавай други в год нужды твоя” [6, 249].

У айчынай педагогічнай думцы трывала ўсталявалася ідэя аб тым, што адным з напрамкаў маральнага ўдасканалення асобы з’яўляецца перавыхаванне. С. Полацкі, як і Ф. Скарына, лічыў, што настаўнік-выхавальца у многім прыпадабляецца ўрачу, толькі адзін лечыць душу, а другі — плоць. “Яко врачество болезнь исцеляет, — пісаў С. Полацкі, — философия нрав зол души исправляет” [6, 257]. Аднак педагог папярэджаў, што прывіваць маральныя якасці чалавеку значна лягчэй, чым выпраўляць заганы. Таму перавыхаванне ўяўляе вельмі складаны, цяжкі і не заўсёды выніковы працэс. Гэтыя думкі ён выказаў у наступных радках:

Цяжка плацінамі перагароджваць рэкі,
што бягуць
Імклівай плынню ў кірунку да
горкага мора.
Аднолькава цяжка ўтрымаць злога
не толькі просьбай
Ад намераў подлых, але і пагрозай
строгіх законаў.

Хто затрымае з высокай вежы
падаючага,
Той стрымае і імкненне да зла
бягучага [8, 195].

Пры распрацоўцы разнастайных метадаў і сродкаў маральнага выхавання С.Полацкі лічыў недапушчальным ідэалізаваць адны з іх на шкоду іншым. Вопытны даследчык чалавечага духу, ён усведамляў, што ніякі выхаваўчы сродак сам па сабе не можа быць ні добрым, ні дрэнным; разумеў, што ў залежнасці ад умоў і абставін, пры адных і тых жа падыходах, могуць быць атрыманы супрацьлеглыя вынікі. Вельмі ўдала і вобразна гэтая думка сфармулявана ў наступных радках: “Коса о камень может ся тупити, но мечь камнем может ся острити” [8, 269].

С.Полацкі жыў і тварыў у надзвычай складаны, пераломны перыяд гісторыі Айчыны. Пераезд у Маскву, дзе сацыяльна-палітычнае становішча было іншым, чым на Радзіме, садзейнічаў фармаванню неадназначнасці істоты вялікага асветніка, абвастрэнню многіх супярэчлівых варункаў у яго жыцці і дзейнасці. Адначасова ён быў прапагандыстам шырокай еўрапейскай адукацыі і выкараняльнікам любой “ереси”; выхаванец езуіцкага калегіума, носьбіт ідэй базыліянскага ордэна і ў той жа час праваслаўны манах; прыхільнік асветы ўсіх людзей і абаронца элітарнасці і прывілеяванасці адукацыі, апявальнік магчымасцей, здольнасцей разняволенай асобы і прапаведнік аўтарытарызму ў выхаванні. Аднак у цэлым уклад С.Полацкага ў развіццё расійскай, ды і айчынай педагогічнай думкі быў такім важкім, што, па ацэнцы многіх сённяшніх вучоных, ён абагнаў тагачасную ра-

сійскую рэчаіснасць на цэлае стагоддзе. І ў сучаснасці спадчына славу тага палачаніна можа з поспехам выкарыстоўвацца як тэарэтычнымі распрацоўшчыкамі тэорыі маральнага выхавання, так і практычнымі арганізатарамі гэтага працэсу.

1. Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства XIV—XVII вв. — М.: Педагогика, 1985. — 367 с.
2. Букварь языка словенска. — М.: Верхняя типография, 1679. — 156 л.
3. ДГМ Рукапіс № 130, л. 228—229.
4. ДГМ АР Сінод. сабр. № 287.
5. Жуков Д., Пушкарев Л. Русские писатели XVII века. — М.: Наука, 1972. — 284 с.
6. Из истории философской и общественно-педагогической мысли Белоруссии / Избранные произведения XVI — нач. XVII в. — Минск: Изд. АН БССР, 1962. — 524 с.
7. Митюров Б.Н. Развитие школы и педагогической мысли на Украине и Белоруссии (XVI—XVII вв.): Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. — Л., 1970.
8. Полоцкий С. Вирши. — Минск: Мастацкая літаратура, 1990. — 447 с.
9. Полоцкий Симеон. Вечеря душевная. — М.: Верхняя типография, 1683. — 70 л.
10. Полоцкий Симеон. Избранные сочинения. — М.;Л.: Изд. АН СССР, 1953. — 282 с.
11. Полоцкий Симеон. Обед душевный. — М.: Верхняя типография, 1681. — 668 л.
12. Пушкарев Л.Н. Общественно-политическая мысль России (вторая половина XVII в.). — М.: Наука, 1982. — 288 с.
13. Хрестоматия по истории педагогики / Сост. И.Е. Лакин, М.В. Макаревич, А.Х. Рычагов. — Минск: Вышэйшая школа, 1971. — 608 с.